

УГОРСЬКІ ВІЙСЬКА НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941-1945 рр.

Анотація. Статтю присвячено вивченню діяльності військ союзних нацистської Німеччини, угорських військ в окупованих в ході Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. східних областях України. Матеріал, що міститься в статті, дозволяє висвітлити як загальні риси політики угорської окупаційної адміністрації, так і її причетність до військових злочинів на українській території.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр., угорські війська, окупація України, військові злочини.

Вивчення такого значимого для української історії явища, як Велика Вітчизняна війна, а разом з нею і окупації радянських територій військами нацистської Німеччини, її союзників і сателітів, накладає на вченого подвійну відповідальність і одночасно відкриває перед ним подвійну можливість: з одного боку, будь-яке дослідження з даної проблематики цінне саме по собі, оскільки — попри буквально похвилинну вивченість багатьох подій — значна частина війни все ще залишається не до кінця висвітленою в історичній літературі, з іншого ж боку, історик в цьому випадку стає не просто академічним вченим, але, волею-неволею, бере участь в процесі формування того чи іншого історичного дискурсу.

Сьогодні в Росії та Україні рідкісні роботи, які б поєднували в собі дві вище зазначені особливості: як правило, дослідження або переважно приділяють увагу фактам, присвячені досконалому дослідженню того чи іншого епізоду війни, або, навпаки, виключно ідеологічні. Аж до останнього часу історичні дослідження не бачили критично-орієнтованих і одночасно документально ґрунтованих робіт, в силу того, що Велика Вітчизняна війна сприймається не стільки раціонально, скільки емоційно, а багато тем є табуованими.

У сучасній українській і російській історіографії фактично відсутні повноцінні роботи по окупаційній політиці Угорщини в прифронтовій зоні оперативної відповідальності німецьких армій, в яку входили наприклад, Чернігівська область УРСР і Белгородська та Курська області РРФСР. І в першому, і в другому випадках більша

частина історичних досліджень присвячена угорській окупації українського Закарпаття (1939-1944 рр.). В якості основи даної статті стали матеріали Надзвичайної Державної комісії по встановленню і розслідуванню злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками (НДК), що зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (ГАРФ) і Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР), документи якого знаходяться в Російському державному архіві соціально-політичної історії (РГАСПИ) — первинні матеріали, які дозволять безпосередньо доторкнутися до реалій описуваної проблеми. За досвідом та сформованою традицією вивчення німецької окупації, необхідно зосередитися на аспектах взаємовідносин окупантів і місцевого населення, а також їх участі в боротьбі проти партизан.

Метою цього дослідження є розгляд основ окупаційного режиму Угорщини на сході Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни, виявлення їх сутнісних рис та особливостей, а також взаємозв'язку із загальною спрямованістю державної та військової політики Третього рейху.

За два дні до нападу нацистської Німеччини на СРСР, 20 червня 1941 р., майбутній міністр у справах окупованих східних областей, райхслайтер Альфред Розенберг на нараді зі своїми співробітниками зафіксував дві найважливіші перспективи війни: по-перше, забезпечити продовольче постачання і військово-господство Німеччини, по-друге, назавжди звільнити Німеччину «від політичного тиску зі Сходу» [10, 81]. За словами історика Володимира Косика, «гітлерівська Німеччина», за рахунок ресурсів України, бажала встановити беззаперечну гегемонію над усією Європою і таким чином стати наймогутнішою державою світу» [9, 17]. Крім того, у нацистського керівництва «з самого початку існував намір германізувати більшу частину Східної Європи через колонізацію» [9, 99]. До здійснення настільки глобального проекту Німеччина не могла підійти, не зміцнивши свої позиції в Центральній і Південно-Східній Європі. Цей факт зумовив підвищену увагу німецького керівництва до Угорщини.

Як пізніше згадував тодішній член угорського парламенту Габор Барош, «лібералізм Веймарської республіки не був привабливим для консервативної Угорщини, і довгий час відносини двох країн не виходили за рамки дипломатичної ввічливості» [12, 9]. Однак після захоплення Німеччиною Рейнської області і Італією — Ефіопії угорське керівництво було змушене визначитися, на чиєму воно боці [12, 14, 28].

Угорщина в другій половині 1930-х років зблизилася з Німеччиною на військовому підґрунті [7, 195, 296], а потім за допомогою Гітлера отримала в 1939-1940 роках значні територіальні прирощення за рахунок румунської Трансільванії та Закарпаття, в листопаді 1940 р. уклала військовий пакт з країнами Осі і згодом сама, без прямого натиску Німеччини, оголосила війну СРСР. При цьому, як свідчив німецький фельдмаршал Фрідріх Паулюс, Угорщина була єдиною з країн-сателітів Німеччини, яку не визнали за необхідне довести до відома про зміст «плану Барбароса» [7, 13]. Крім того, молодість Угорщини як незалежної національної держави і відсутність у неї якогось значного соціального досвіду в області війни та окупації також відіграло свою роль у формуванні угорського окупаційного режиму. Важливо підкреслити і те, що Угорщина, що лежала між СРСР і Німеччиною, «не могла залишатися пасивним спостерігачем в майбутній війні» [12, 43].

Угорщина не відразу розпочала бойові дії і оголосила війну СРСР лише 27 червня 1941 р. Незважаючи на суперечливе відношення угорського керівництва до війни (не всі представники правлячої еліти поділяли занепокоєння з приводу нових територіальних приєднань), ідея усунення «слов'янської загрози» [11, 170] зі сходу тимчасово перемогла. Угорські війська брали участь в боях в Україні з 1 липня того ж року і разом з вермахтом скоїли кидок майже в 1000 км до Донбасу, де і розташувалися в зоні тилової оперативної відповідальності. При цьому німці пересувалися на автомобілях, а угорці наздоганяли їх пішки [6, 74]. Цікаво, що місцева преса, котру контролювали німці, писала про те, що угорцям легше знайти спільну мову з місцевим населенням через загальне «азійське походження» [8, 199].

Райони Східної України, що опинилися під угорським контролем, перебували, мабуть, в гіршому становищі, ніж території, зайняті власне німцями. Якщо, приміром, румунські окупаційні власті в Одеській області вели на контрольованих територіях політику розграбування або, принаймні, максимальної експлуатації ресурсів, то угорські частини по відношенню до місцевого населення були радше карателями, що підкреслюється в

звітах радянських слідчих комісій [1, 1]. Так, комендант міста Щорс Чернігівської області, якийсь Шандор Хаверла, віддавав накази розстрілювати людей без суду і слідства, спалювати їх живцем, відбираючи цінні речі і викрадати худобу [1, 2-3]. Тотальність політики залякування місцевого населення — видається, що в умовах дуже обмежених військових можливостей, саме політика страху ставала для угорських частин самим дієвим важелем тиску на місцеве населення, — виявлялася в тому, що смертна кара була запропонована навіть тим, хто дивився на заарештованих з власних вікон [1, 4].

При цьому страх потенційної ворожості місцевого населення був притаманний і самим угорським частинам: так, угорським солдатам пропонувалося надсилати попереду наступаючих частин розвідувальні підрозділи, щоб переконатися у відсутності в селах партизанів, обшукувати місцевих жителів, які входять в приміщення, де розташовувалися на нічліг солдати, виставляти караули у офіцерських квартир [4, 27, 39]. Під час ночівлі половина солдатів мала пильнувати, щоб в разі небезпеки мати можливість попередити командування, використовуючи, подібно італійським військам, умовні сигнали [4, 27]. Також угорці відтворили на підконтрольних їм територіях складну систему сегрегації населення. Місцевим жителями заборонялося користуватися одними і тими ж криницями з угорцями, а також, за аналогією з німецькими військами, складали перелік євреїв у місці, забороняли мешканцям залишати межі населеного пункту [2, 6].

Досить складна система взаємовідносин сформувалася між угорськими частинами, німцями і, як би дивно це не звучало, партизанами. Незважаючи на вкрай високий ступінь жорстокості по відношенню до місцевого населення на окупованих територіях (масові розстріли і тортури, вбивства за відмову віддати угорським офіцерам особисті речі [1, 4]), угорські частини прагнули звести до мінімуму зіткнення з партизанами, визнаючи їх бойову підготовку кращою за угорську [4, 34]. Як свідчать архівні джерела, звичайною практикою було виставлення в якості передових антипартизанських загонів сили місцевої міліції (які в разі їх ненадійності роззброювали ті ж угорці [4, 24]), набраної з місцевого ж населення, слідом за якими вже йшли німецько-угорські підрозділи [5, 60]. Більш того, мали місце випадки відмови угорських солдатів від каральних акцій щодо партизан — в подібних випадках німецькі війська застосовували силу проти своїх де-юре союзників-угорців, з метою примусити їх до покори та виконання наказів, аж до фізичного знищення, причому відомі випадки, коли угорські солдати, які вижили,

переходили на бік партизан і хоробро билися на їх боці [5, 79; 4, 23].

В цілому, відносини угорців з німцями характеризуються тотальним домінуванням німецької сторони. Фактичне безправ'я угорців доходило до того, що німецький солдат мав право зробити зауваження угорському офіцеру [4, 59], що порушувало будь-яку субординацію і часто посилювало пригнічений стан угорських військовослужбовців, серед яких багато хто не бажав воювати за інтереси Німеччини [4, 21]. Непоодинокими були випадки знущання німецьких солдатів над угорськими «братами по зброї», що, як свідчать документи, викликало відповідну реакцію: так, під час одного з боїв з партизанами, в якому угорські та німецькі солдати билися пліч-о-пліч, угорці забили прикладами двох німецьких солдат [5, 79]. Німці, бачачи ненадійність своїх угорських союзників, воліли використовувати їх на охороні тилкових комунікацій [3, 46, 61] або, як уже було сказано, як карателів.

Судячи з виявлених документів, угорські війська, що брали участь в окупації України несли, в силу недовіри до них німецького командування, швидше допоміжну роль. Нерідко вони використовувалися як «гарматне м'ясо» в акціях проти партизан і каральних операціях проти мирного населення. Відомо також, що в Києві розташовувався штаб угорської «окупаційної групи військ», тобто планувалася пряма участь Угорщини в окупаційній політиці на території України. Її потенційні економічні та політичні наміри є поки недослідженими областями і при належному розгляді проллють світло на роль Угорщини як сателіта Німеччини на Східному фронті.

Література:

1. Справка Черниговской областной комиссии о причиненном ущербе немецко-фашистскими захватчиками // ГАРФ. Ф. Р7021, Оп. 78, Д. 206.
2. Проект неопубликованного Сообщения Чрезвычайной Государственной Комиссии о разрушениях и злодеяниях немецко-фашистских и венгерских оккупантов // ГАРФ. Ф. Р7021, Оп. 116, Д. 153.
3. РГАСПИ. Ф. 69, Оп. 1, Д. 142.
4. РГАСПИ. Ф. 69, Оп. 1, Д. 211.
5. РГАСПИ. Ф. 69, Оп. 1, Д. 744.
6. РГАСПИ. Ф. 69, Оп. 1, Д. 913.
7. Бдам М. Венгрия и вторая мировая война / М. Адам, Д. Йухасц, Л. Керекеш. — Москва, 1962.
8. Ковалев Б.Н. Повседневная жизнь населения России в период нацистской оккупации / Б.Н. Ковалев. — Москва, 2011.
9. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. — Париж-Нью Йорк-Львів, 1993.
10. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза / Под ред. П.А. Жилина. — Москва, 1963.
11. Украинская государственность в XX веке: Историко-политический анализ / Под ред. А. Дергачева. — Киев, 1996.
12. Baross G. Hungary and Hitler / Baross G. — Astor (Florida), 1970.

Барінов І.І. Венгерские войска на территории Восточной Украины в годы Второй мировой войны 1941-1945 годов. — Стаття.

Аннотация. Стаття посвящена деятельности союзных нацистской Германии венгерских войск на оккупированных в ходе Великой отечественной войны 1941-1945 годов восточных областях Украины. Материл, который содержится в статье, позволяет рассмотреть как общие черты политики венгерской оккупационной администрации, так и ее причастность к военным преступлениям на украинской территории.

Ключевые слова: Великая Отечественная война 1941-1945 гг., венгерские войска, оккупация Украины, военные преступления.

Barinov I.I. Hungarian troops on the territory of Eastern Ukraine during the Great Patriotic War 1941-1945. — Article.

Summary. The article is devoted to the study of the allied forces of Nazi Germany, the Hungarian troops in the occupied during the Great Patriotic War of 1941-1945. Eastern regions of Ukraine. The material contained in this article can cover the general features of the policy of the Hungarian occupation administration, as well as its involvement in war crimes in the Ukrainian territory.

Key words: Great Patriotic War 1941-1945, Hungarian troops, occupation of Ukraine, war crimes.